

Examen HAVO

2019

tijdvak 2
maandag 17 juni
13.30 - 16.30 uur

economie

Dit examen bestaat uit 28 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 55 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd.

Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1 Vlees belast

uit een krant, 2017:

Vleesconsumptie heeft grote gevolgen voor de gezondheid en het milieu. Zo is de productie van vlees wereldwijd verantwoordelijk voor bijna een kwart van de uitstoot van CO₂. In Nederland wordt veel vlees gegeten. Daarom pleit het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) voor een belastingheffing op vlees: de vleestaks. Duurder vlees betekent minder consumptie van vlees, is de overtuiging. "In de winkel letten consumenten alleen op de prijs. Bedrijven willen op hun beurt de consument dienen én winst maken, wat dan vaak ten koste gaat van milieubewust produceren", aldus het RIVM.

Gebruik het krantenbericht.

- 2p 1 Leg uit dat de uitstoot van CO₂ bij de productie van vlees als negatief extern effect kan worden aangemerkt.

Gebruik het krantenbericht.

- 1p 2 Zien consumenten vlees als een homogeen goed of als een heterogeen goed volgens de uitspraak van het RIVM? Licht je keuze toe.

De directie van vleesproducent Kuus bv heeft een onderzoeksrapport over de vleestaks bestudeerd. Daarin staat dat een vaste heffing op vlees van € 0,50 per kilo kan zorgen voor een flinke reductie van de uitstoot van CO₂. De financieel directeur krijgt de opdracht door te rekenen welke invloed de invoering van deze heffing heeft op de winst van Kuus bv. De bedrijfsdoelstelling blijft maximale totale winst. De financieel directeur heeft de huidige financiële gegevens in een overzicht en in een figuur gezet (zie bron 1).

Gebruik bovenstaande tekst en bron 1 bij vraag 3 tot en met 6.

- 2p 3 Leg uit dat door invoering van de heffing op vlees (de vleestaks) de gemiddelde variabele kosten stijgen.
- 3p 4 Bereken hoeveel procent van de heffing (de vleestaks) ná invoering van de heffing wordt doorberekend in de verkoopprijs.
- 2p 5 Bereken het bedrag van de verandering van de winst als gevolg van de heffing.
- 1p 6 Bereken het bedrag aan heffing dat Kuus bv moet afdragen aan de overheid.

De financieel directeur schrijft in het advies aan zijn algemeen directeur:
“Als de voorgestelde vleestaks wordt ingevoerd, heeft dat behoorlijke gevolgen voor onze winst. Mijn advies is een reclamecampagne te starten met de boodschap dat vlees boordevol goede bouwstoffen zit.....”

- 3p 7 Maak het vervolg van het advies economisch correct.
“Consumenten zullen dan minder snel overstappen op ...(1)... goederen van vlees. Dat betekent dat de vraag naar ons product ...(2)... wordt. Het gevolg is dat onze prijs-afzetlijn ...(3)... zal verlopen waardoor we een hoger percentage van de vleestaks kunnen doorberekenen aan de consument. De keerzijde is wel dat de reclamecampagne zal leiden tot hogere ...(4)... kosten.”

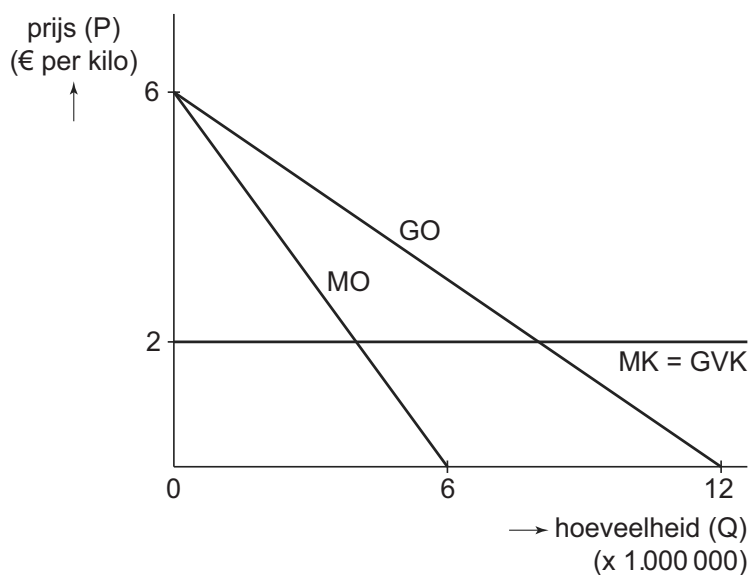
Kies uit:

- bij (1) complementaire / inferieure / substitutie
- bij (2) prijselastischer / prijsinelastischer
- bij (3) minder steil / steiler
- bij (4) constante / variabele

Opgave 1 Vlees belast

bron 1 financiële gegevens Kuus bv vóór doorberekening vleestaks van € 0,50 per kilo

verkoopprijs	€ 4 per kilo
afzet	4.000.000 kilo
totale winst	€ 5.750.000
totale kosten	$TK = 2Q + 2,25$ (x € 1.000.000)
prijs-afzetfunctie	$GO = -0,5Q + 6$
marginale opbrengsten	$MO = -Q + 6$
	Q is het aantal kilo's vlees (x 1.000.000)

Opgave 2 Ruimte op de arbeidsmarkt?

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) verzamelt en onderzoekt gegevens over vele maatschappelijke aspecten en over conjuncturele en structurele ontwikkelingen in de economie. Het betreft bijvoorbeeld macro-economische indicatoren zoals de economische groei en de consumentenprijzen, maar ook de inkomenssituatie van personen en huishoudens. Het CBS verwerkt de gegevens tot statistieken en publiceert erover.

Begin 2017 staat een aantal afbeeldingen op de site van het CBS over de Nederlandse economie (zie bron 1).

Gebruik bron 1.

- 2p 8 Geef voor elke afbeelding aan of deze wel of geen effect op de structuurkant van de Nederlandse economie laat zien. Neem hiertoe de tabel over en vul deze in.

afbeelding	wel / geen structuurkant
1	
2	
3	
4	

Het CBS publiceert ook over de Nederlandse arbeidsmarkt, waar veranderingen in vraag en aanbod mede afhankelijk zijn van conjuncturele en structurele ontwikkelingen in de economie.

Begin 2009, direct na de kredietcrisis, loopt de werkloosheid op. Begin 2017 neemt de krapte op de arbeidsmarkt echter weer toe, mede als gevolg van een aanhoudende economische groei. Deze conjunctuuromslag maakt het CBS zichtbaar door middel van de conjunctuurklok (zie bron 2).

Gebruik bron 2.

- 1p 9 Geef voor begin 2017 aan of de letter A of B uit de conjunctuurklok hierbij hoort.

- 3p 10 Maak van onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
Toenemende krapte op de arbeidsmarkt ontstaat als de ...(1)... meer stijgt dan de ...(2)... Hierdoor kunnen de gemiddelde lonen ...(3)... Dat kan een positieve invloed op de ...(4)... kant van de economie hebben, maar kan tevens leiden tot een gewijzigde verhouding tussen arbeid en kapitaal aan de ...(5)... kant van de economie.

Kies uit:

- bij (1) beroepsbevolking / werkgelegenheid
- bij (2) beroepsbevolking / werkgelegenheid
- bij (3) dalen / stijgen
- bij (4) conjunctuur / structuur
- bij (5) conjunctuur / structuur

Met het oog op de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt wil de overheid dat burgers goed zijn opgeleid en hun kennis en vaardigheden blijven ontwikkelen. Met als thema 'Leven lang leren' richt het overheidsbeleid zich op continue scholing van de beroepsbevolking.

Twee economen reageren op het overheidsbeleid en doen de volgende uitspraken:

- uitspraak 1: “Bij scholing is er sprake van intertemporele ruil. Er wordt geïnvesteerd in menselijk kapitaal. De werkgever en de werknemer hebben beiden profijt van scholing, daarom moeten ze de scholing samen regelen.”
- uitspraak 2: “Uit onderzoek blijkt dat werkgevers steeds minder investeren in menselijk kapitaal. Dat komt doordat werknemers tegenwoordig sneller en vaker van werkgever wisselen.”

Gebruik uitspraak 1.

- 2p 11 Leg uit dat er bij investeren in menselijk kapitaal sprake is van intertemporele ruil bij de werknemer.

Gebruik uitspraak 2.

- 2p 12 Leg uit dat werkgevers steeds minder investeren in menselijk kapitaal als werknemers steeds vaker van werkgever wisselen.

Een voorbeeld van een maatregel die de overheid heeft genomen om het levenslange leren te bevorderen, is het fiscaal aftrekbaar maken van de scholingsuitgaven voor de werknemer. Het Centraal Planbureau (CPB) heeft in opdracht van de overheid onderzoek gedaan naar de effecten van deze overheidsmaatregel voor verschillende inkomensgroepen. Geconcludeerd wordt dat met name de volwassenen uit de lagere-inkomensgroepen weinig gebruik maken van de fiscale aftrekbaarheid voor scholingsuitgaven. Een alternatieve manier om scholing van deze volwassenen te stimuleren is een vouchersysteem: een vast scholingsbedrag voor werknemers.

- 2p **13** Beargumenteer waarom een vouchersysteem een betere manier is dan het fiscaal aftrekbaar maken van scholingsuitgaven om scholing van volwassenen uit de lagere-inkomensgroepen te stimuleren.

Opgave 2 Ruimte op de arbeidsmarkt?

bron 1 afbeeldingen bij CBS-persberichten, begin 2017

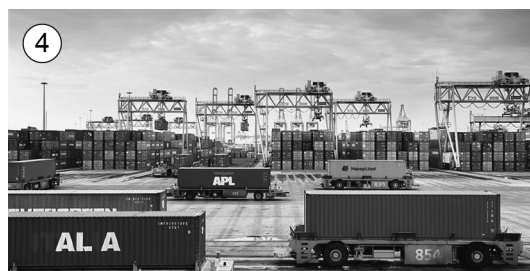
vertrouwen consument op hoogste punt in bijna 10 jaar

investeringen groeien weer

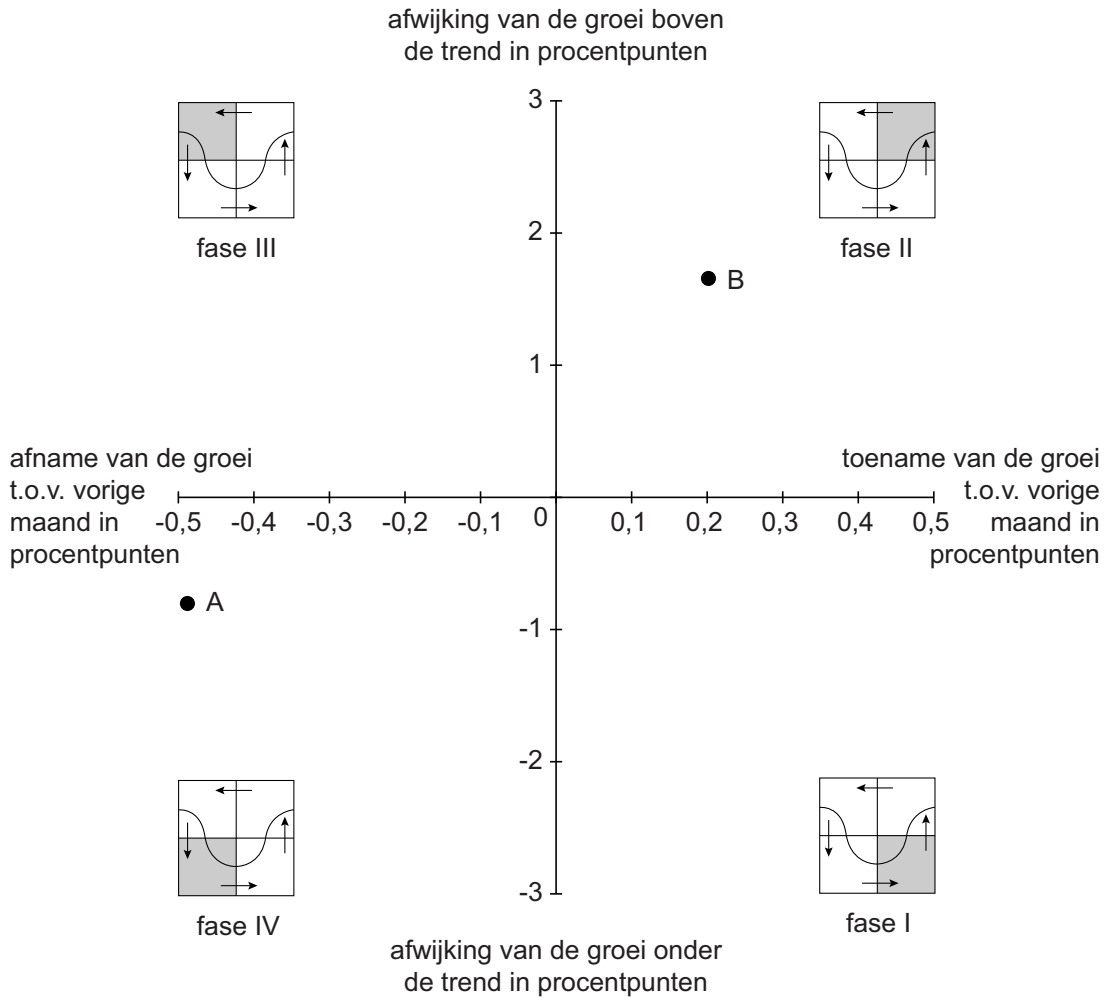

iets meer faillissementen in maart

export groeit gestaag verder in januari

bron 2 conjunctuurklok Nederlandse economie begin 2009 en begin 2017 (● = bbp)

Opgave 3 Gas vloeit rijklijk

uit een krant, 2017:

Qatar bezit een enorme voorraad aardgas. Normaal wordt aardgas via pijpleidingen getransporteerd, maar het kan ook vloeibaar worden gemaakt (*liquefied natural gas* ofwel lng) en met speciale schepen worden getransporteerd. Qatar is de grootste exporteur van lng ter wereld. De afnemers van lng bevinden zich vooral in Japan, India, Zuid-Korea en het Verenigd Koninkrijk, waarheen vanuit Qatar geen pijpleidingen lopen. De opbrengsten uit de verkoop van lng stort Qatar in het Qatarese Staatsinvesteringsfonds.

- 2p 14 Leg uit waarom het vloeibaar maken van aardgas belangrijk is voor de exportpositie van Qatar.

In april 2017 bezit het Qatarese Staatsinvesteringsfonds 17% van de aandelen van een grote Duitse autofabrikant. Deze autofabrikant maakte in het vierde kwartaal van 2016 een winst van 625 miljoen euro.

- 2p 15 Wordt de winstuitkering van de Duitse autofabrikant aan het Qatarese Staatsinvesteringsfonds geboekt op de lopende rekening of op de kapitaalrekening van de Qatarese betalingsbalans? Licht je keuze toe.

uit een krant, mei 2017:

Op 1 mei heeft het Qatarese Staatsinvesteringsfonds een deel van de aandelen van het Russische oliebedrijf Rosneft gekocht voor een bedrag van omgerekend 10,5 miljard euro. De aandelen zijn in US dollar betaald.

- 2p 16 *Gebruik het bovenstaande krantenbericht en bron 1 en 2.*
Bereken de aankoopwaarde in US dollar van de aandelen Rosneft die het Qatarese Staatsinvesteringsfonds heeft gekocht.

In juni 2017 maakt de koers van de riyal een daling door ten opzichte van de US dollar.

twee fragmenten uit een krant, juni 2017:

- fragment 1
De centrale bank van Qatar greep in op de valutamarkt om de koersdaling van de riyal ten opzichte van de US dollar tegen te gaan.
- fragment 2
Qatar wordt sinds mei 2017 geconfronteerd met een oplopende inflatie.

Gebruik fragment 1 en bron 3.

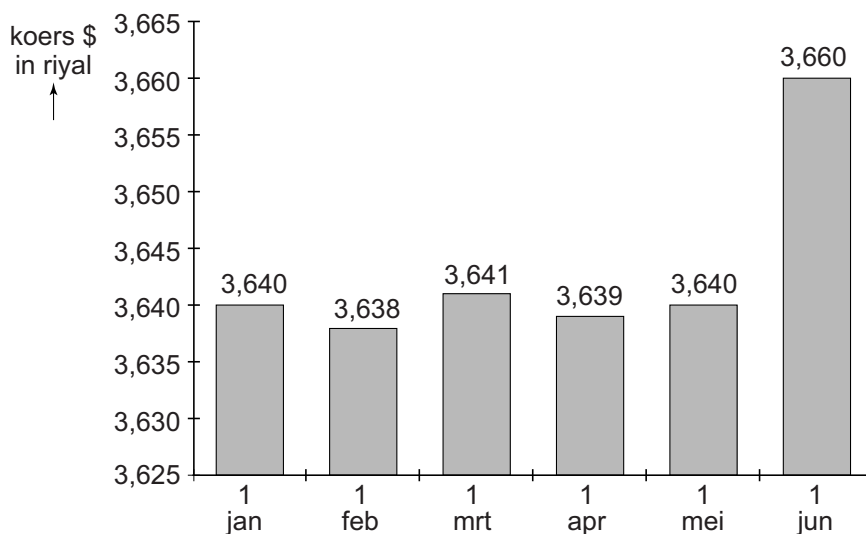
- 2p 17 Welke grafiek uit bron 3 geeft de ingreep van de centrale bank van Qatar juist weer?

Gebruik fragment 2.

- 2p 18 Leg uit op welke twee manieren de koersdaling van de riyal ten opzichte van de US dollar heeft kunnen bijdragen aan de toenemende inflatie.

Opgave 3 Gas vloeit rijkelijk

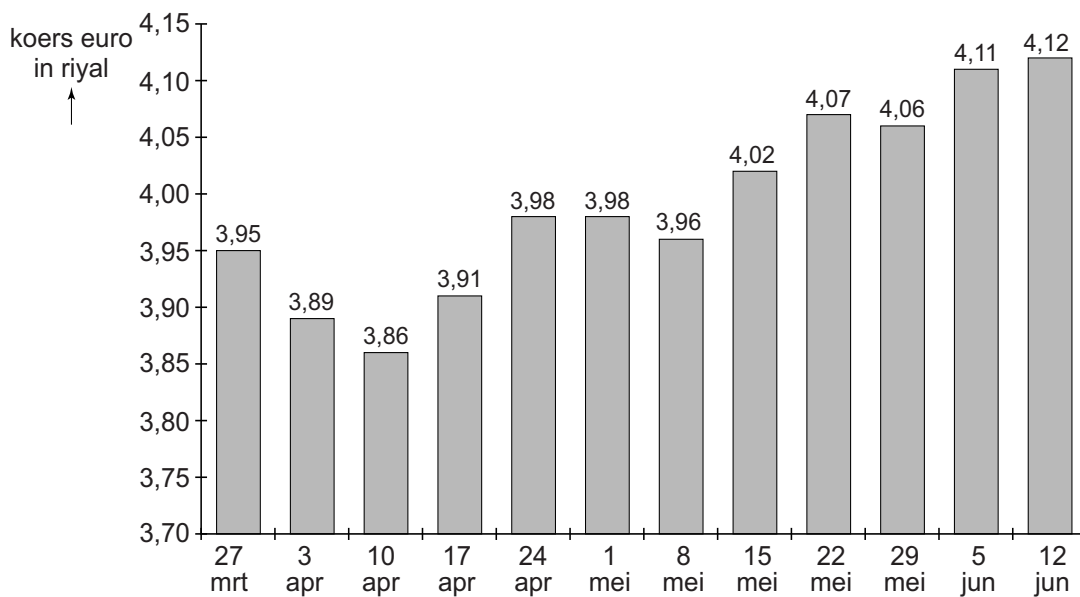
bron 1 wisselkoers US dollar in riyal in 2017

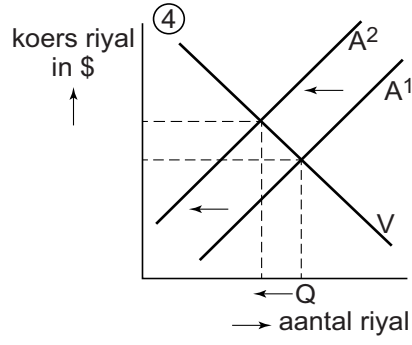
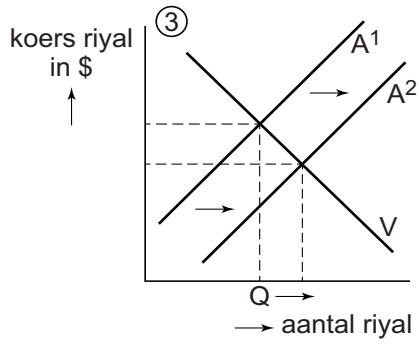
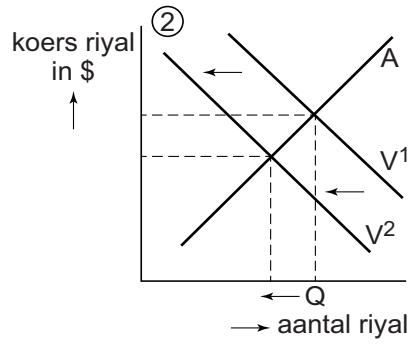
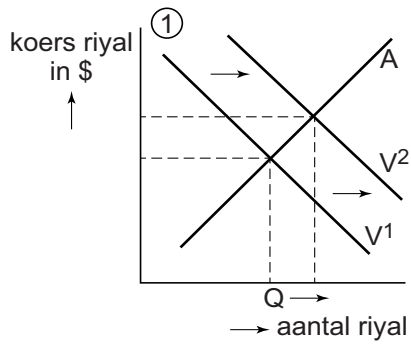
Legenda:

Riyal is de munteenheid van Qatar.

bron 2 wisselkoers euro in riyal in 2017

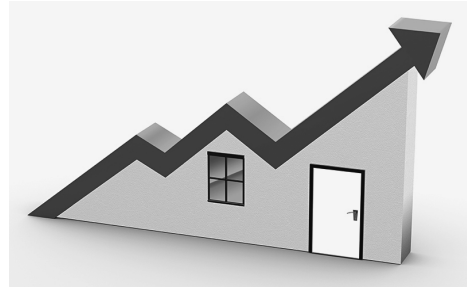
bron 3 ingrijpen op de valutamarkt door de centrale bank van Qatar

Opgave 4 Huis en hypotheek

uit een krant, 2017:

Door de krapte op de Nederlandse huizenmarkt worden woningen niet alleen sneller verkocht, maar zijn ze ook veel duurder. Woningmarkt-econoom Pieter Hut: "Er moeten per jaar ongeveer 75.000 huizen worden gebouwd om de toename van het aantal huishoudens bij te houden, maar daadwerkelijk worden er jaarlijks maar 45.000 huizen gebouwd." De voorzitter van de Nederlandse Makelaarsvereniging (NMV) vult aan: "De krapte wordt nog erger, omdat het rentepercentage momenteel historisch laag is."

Gebruik het krantenbericht.

- 2p 19 Leg uit of de voorzitter van de NMV redeneert vanuit de aanbodkant of de vraagkant van de woningmarkt.

De aankoop van een woning wordt vaak gefinancierd met een hypothecaire lening. Bij een hypothecaire lening is het rentepercentage dat de bank rekent lager dan bij een consumptieve lening. De laatste 30 jaar is het nominale rentepercentage op hypothecaire leningen gedaald. In 2016 bereikte dat rentepercentage zelfs een laagterecord (zie bron 1).

- 2p 20 Leg uit waarom banken op hypothecaire leningen een lager rentepercentage rekenen dan op consumptieve leningen.

Econoom Pieter Hut stelt:

- stelling 1: "Uit bron 1 blijkt dat de inflatie is afgenomen en dat er zelfs sprake is geweest van deflatie."
- stelling 2: "Banken kunnen de hypotheekrente laag houden, omdat ze ook op termijn een lage inflatie verwachten."
- stelling 3: "Bij het aanschaffen van een woning met een hypothecaire financiering van 30 jaar is er sprake van ruilen over tijd."

Gebruik stelling 1 en bron 1.

- 2p 21 In welk jaar of welke jaren is er sprake geweest van deflatie? Licht je antwoord toe.

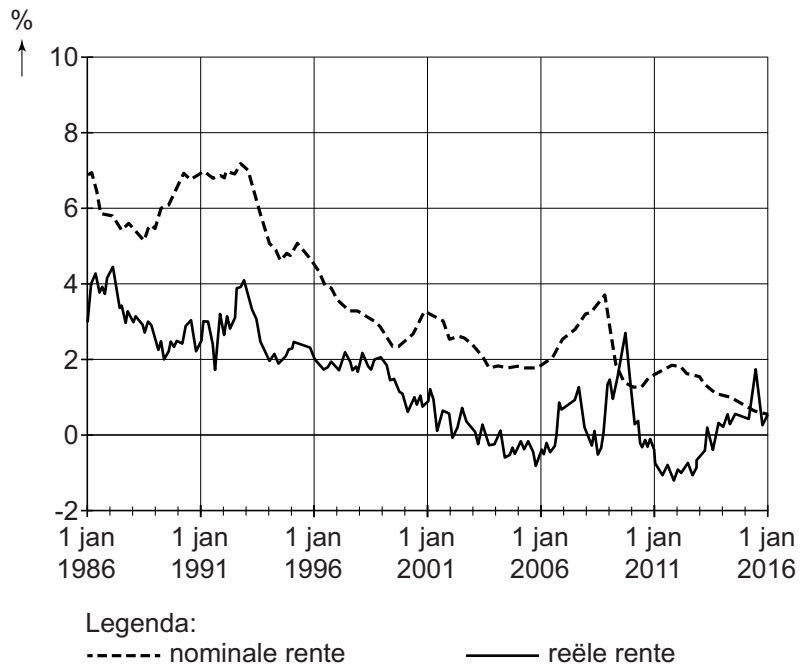
- 2p 22 Geef een verklaring voor stelling 2.

Gebruik stelling 3.

- 1p 23 Geef een argument waarom er bij de aanschaf van een eigen woning sprake kan zijn van ruilen over tijd.

Opgave 4 Huis en hypotheek

bron 1 ontwikkeling van de rente in de periode 1986-2016

Opgave 5 Wie zorgt er voor de zorgkosten?

In een land is iedere inwoner verplicht verzekerd voor de kosten van basiszorg en is er een wettelijk minimum van het eigen risico. Inwoners mogen zelf hun verzekeraar kiezen. Voor de ziektekostenverzekering wordt een contract met een looptijd van een jaar afgesloten, dat ingaat op 1 januari van het nieuwe kalenderjaar. Er zijn twee zorgverzekeraars op deze markt actief: Anderzorg en Beterzorg. Zij worden door de overheid verplicht vóór half november de voorwaarden en premies van de ziektekostenverzekeringen voor het nieuwe jaar bekend te maken. De overheid heeft deze deadline ingesteld om verzekerden de kans te geven de verzekeringen goed te vergelijken, zodat op tijd eventueel overgestapt kan worden naar de andere zorgverzekeraar.

- 1p 24 Is er op deze markt van ziektekostenverzekeringen sprake van monopolistische concurrentie of van oligopolie? Licht je keuze toe.

uit een krant, 14 november 2017:

Anderzorg heeft de voorwaarden voor zijn ziektekostenverzekering voor komend jaar bekendgemaakt. De jaarpremie voor 2018 is vastgesteld op € 1.290 en daalt daarmee met 0,5% ten opzichte van 2017. Bovendien verlaagt Anderzorg het eigen risico van € 485 naar € 375.

Gezondheidseconoom Harry Klein zegt in een interview met deze krant dat dit hem verbaast. "Gezien de stijgende zorgkosten had ik juist een premieverhoging van 10% en een verhoging van het eigen risico verwacht."

Een woordvoerder van Anderzorg bevestigt de nieuwe voorwaarden en zegt hierover: "Door schaalvoordelen zijn onze gemiddelde kosten gedaald en dat leidt tot een premieverlaging. Het eigen risico hebben wij verlaagd, omdat mensen niet altijd invloed hebben op hun zorgkosten en wij van mening zijn dat je deze 'slechte' risico's niet mag benadelen. Wij pleiten voor het volledig afschaffen van het eigen risico."

- 2p 25 *Gebruik het krantenbericht.*
Bereken de premiestijging in euro's die Harry Klein voor 2018 had verwacht.

- 2p 26 *Gebruik het krantenbericht.*
Leg uit dat de verlaging van het eigen risico door Anderzorg op termijn tot premieverhoging kan leiden.

Gebruik de inleidende tekst en het krantenbericht.

- 2p **27** Maak van de onderstaande tekst een economisch juiste redenering. De wettelijke verplichting om verzekerd te zijn voor kosten van de basiszorg is een vorm van ...(1).... De lagere gemiddelde kosten van Anderzorg kunnen het gevolg zijn van een stijging van ...(2).... Verzekerden die veel claimen hebben een ...(3)... van een verlaging van het eigen risico.
- Kies uit:
- bij (1) collectieve dwang / zelfbinding
 - bij (2) het aantal verzekerden / de toegevoegde waarde
 - bij (3) voordeel / nadeel

vervolg krantenbericht, 14 november 2017:

Op de opmerking van Anderzorg om via een verlaging van het eigen risico de solidariteit tussen 'goede' en 'slechte' risico's te bevorderen, reageert gezondheidseconoom Harry Klein "Dat is naar mijn mening niet de reden van de verlaging van het eigen risico. De reden is dat Anderzorg en Beterzorg een gevangenendilemma ervaren."

Harry Klein heeft ter onderbouwing van bovenstaande uitspraak in het krantenbericht een pay-offmatrix gemaakt. Hierin wordt de winstverandering bij de mogelijke keuzes van beide zorgverzekeraars weergegeven (zie bron 1).

Gebruik bron 1.

- 3p **28** Beredeneer of beide verzekeraars inderdaad in deze situatie in een gevangenendilemma terecht komen. Ga als volgt te werk:
- Leg uit hoe de dominante strategie van elk van de verzekeraars tot stand komt.
 - Beredeneer vervolgens of er sprake is van een gevangenendilemma.

Opgave 5 Wie zorgt er voor de zorgkosten?

bron 1 pay-offmatrix voor handhaven of verlagen eigen risico

		Beterzorg	
		handhaven eigen risico	verlagen eigen risico
Anderzorg	handhaven eigen risico	0,6 ; 1,0	0,2 ; 1,1
	verlagen eigen risico	1,0 ; 0,2	0,5 ; 0,8

Toelichting:

De getallen in de matrix betreffen de verandering van de winst in miljoenen euro's.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.